

Kész Orsolya

MIT TUD A TÖRTÉNELEM A KÖRÖMRÁGÁS RÓL?

J. M. COETZEE: *A BARBÁROKRA VÁRVA*. SEBESTYÉN ÉVA
FORDÍTÁSA, ATHENAEUM KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 2019.
ARTHUR KOESTLER: *SÖTÉTSÉG DÉL BEN*. MESÉS PÉTER
FORDÍTÁSA, MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 2019.

„Az Athenaeum Kiadónak van egy olyan elhivatottsága, hogy felvértezze az olvasókat a szabadságellenes, emberellenes rendszerek hatása ellen”¹ – nyilatkozta Filippov Gábor szerkesztő, amikor egy interjúban John Maxwell Coetzee *A barbárokra várva* című regényének harmadik kiadásáról kérdezték. *A barbárokra várva* a dél-afrikai író elsőként magyarra fordított műve, 1987-ben jelent meg Sebestyén Éva fordításában az Európa Könyvkiadónál, később az Art Nouveau gondozásában, most pedig Szieberth Ádám tolmácsolásában kaphatja kézhez a magyar olvasó. Bár a kötet számos kiadást megért, sosem vált igazán kultkönyvvé olyan értelemben, mint ahogy nemzetközi porondon, ahol Coetzee egyik leghivatkozottabb és legtöbbet olvasott kötete. Úgy tűnik, jelen viszonyaink ismét bőven szolgáltattak rá okot, hogy *A barbárokra várva* időszerűvé váljon.

A regény elbeszélője egy enigmatikus birodalom egyik határvidéki városának tisztviselője, vidéki bíró, aki a gyarmatosítók gondtalan és eseménytelen életét éli, ameddig meg nem jelenik Joll ezredes, a Polgári Őrség tagja, akinek kegyetlen módszerei (kínzások, hadjárat indítása a „barbárok” ellen) hatására fokozatosan kérdőjelezi meg annak az elnyomó hatalomnak a legitimitását, amelynek egyébként ő maga is részese. A szöveget szokás

¹ Az ATV Start Plusz c. műsorának vendégeként nyilatkozott Filippov Gábor szerkesztő: <https://www.youtube.com/watch?v=R7PRIMkunFo>

Coetzee legallegorikusabb regényeként is olvasni (a nagybetűs Birodalom, a szereplők névtelensége, a rengeteg tézisszerű mondat mind-mind ezt az olvasatot erősítik), amely a dél-afrikai apartheid működését hivatott bemutatni. A regény minden bizonnyal így is olvasható, azonban tágabb értelemben annak a parabolája, hogy miként lehet félelemre és fenyegetettségérzésre építve egy zsarnoki rendszert létrehozni. A másik megismerésének, a mindenkori elnyomó és kirekesztő struktúráknak egy plasztikus és érzékeny rajza, s mint ilyen, valóban ellenszerűl szolgál a szabadság- és emberellenes rezsimekkel szemben.

Arthur Koestlert szintén a totalitarianizmusok működésének kiváló elemzőjeként tartják számon, *Sötétség délben* című regénye egy már jóval inkább azonosítható rendszer leírása: a sztálini korszak terrorját és koncepciós pereit feldolgozó kötet. A regény tulajdonképpen tere a börtön, főszereplője Rubasov, a régi bolsevik elit gárda egyik vezető tagja, a forradalom hőse. A regény konfliktusát az katalizálja, hogy Rubasovot letartóztatják, és különböző, súlyosabbnál súlyosabb vádakkal illetik: kémkedés, szabotázs, a Párt vezetőjének meggyilkolására való felbujtás, hazaárulás. A kihallgató feladata bebizonyítani, hogy a vádpontok egytől egyig igazak, még akkor is, ha csupán logikai, absztrakt síkon. Ha ez így van, Rubasov vallomásának elkerülhetetlenül következnie kell életéből és politikai nézeteiből, így az egyetlen választása, hogy tesz a pártnak egy utolsó szolgálatot: elrettentő példát nyújt lázadó tevékenységének teljes körű és nyilvános beismerésével. Koestler a kamaradrámaszerű szöveget fejezetek helyett kihallgatásokra tagolja, melyek során Rubasov előbb ellenszegül, majd az őt kihallgató Gletkin hatására fokról fokra megtörik, végül megadja magát, így a regény egy valamással és kivégzéssel zárul.

Koestler kötete először 1941-ben jelent meg Angliában, angol nyelven Daphne Hardy fordításában, de széles körű ismertséget csupán a közvetlenül a háború után megjelent francia kiadás hozott. Magyarországon hivatalosan csak 1988-ban jelenhetett meg, szamizdatban azonban már korábban is hozzáférhető volt egy szűk olvasóközönség számára. A recenzió tárgyát képező friss fordítás megjelenését az indokolta, hogy előkerült az eredeti, német nyelvű kézirat, így az olvasó most már a Koestler által írt szöveg fordítását, és nem a Hardy fordítása alapján készült fordítást lapozhatja. A kiadás utószavában Mesés Péter fordító jelzi, hogy bár a regény cselekménye nem módosult, a történelmi körülmények ábrázolása mégis egészen más lett.

„A kinszenvedés az igazság, minden egyéb kétségbe vonható” (18.) – állapítja meg *A barbárokra várva* bírója Joll ezredes „igazságkereső” technikáin (kínvallatásain) gondolkodva. A szöveg végig módszeresen játszik rá Franz Kafka *A fegyencgyarmaton* című szövegére, amely a posztkoloniális irodalmi kánon egyik legtöbbet hivatkozott szövege (ahogy Coetzee regénye is). Mindkét mű az idegen, a törvény, az igazság és a diktatórikus erőszak kérdéseit járja körül, ráadásul Coetzee konkrétan is megidézi Kafka elbeszélését: a Birodalom területére hurcolt őslakos foglyok hátára Joll ezredes szénnel az „ellenség” szót írja fel, majd addig vesszőzteti őket (előbb katonáival, majd a nyilvános kínzás nézőivel), míg a vér le nem mossa hátukról a feliratot.

A Kafka-novella szintén egy kivégzőgép működésének bemutatása köré szerveződik. A mesterien megkomponált ítéletvégrehajtó gépezet feladata, hogy az elítélt testébe írja az ítéletet, aki ettől hosszú szenvedés után végül meghal. A hatalom fegyvelmező diszkurzusa és az ítéletet végrehajtó Tiszt „igazságkeresése” így a szó szoros értelemben beíródik a testbe: a hatodik órában az elítélt kezdi kibetűzni az írást a sebein keresztül.

Coetzee elbeszélőjének motivációja valami hasonló, amikor a megkínzott barbár lány történetének nyomait a sebei eredetéből próbálja felfejteni. A szertartásos mosdatás – lábmosás – egyszerre büntudat és gyönyör forrása számára: végül is a hatalomgyakorlás és a birtoklás éppoly erőszakos, a testet használó módja, mint Joll ezredes kínzása (még ha fizikailag nem is megsemmisítő). A bíró ugyan olykor reflektál saját bűnrészességére, például amikor az első kínzásokat követően meglátogatja a meggyötört fiút: „Semmivel sem látszhattam előtte jobbnak, mint egy anya, aki akkor védelmezi gyermekét, amikor az apa dühkitörése már lecsillapodott” (18.). Azonban ténylegesen még a legszélsőségesebb helyzetben sem mer igazságot kérni a jogtalanul sanyargatott foglyoknak: „könnyebb a vérpadra lépni, mint védelmezni a barbárok igazságának ügyét” (207.). Ráadásul hol az apa, hol a tanár, hol a megmentő vagy a mártír, hol pedig a szerető szerepében tetszeleg a történelmi igazságszolgáltatásra apellálva: legalább utólag elnyerhetné az „Egyetlen Igaz Ember”² címét. Hivatali idejében viszont ténylege-

² Vagy másutt: „Legalább legyen, aki majd elmesélje, ha egyáltalán valaha beszélni fognak erről, ha lesz valaki a messzi jövőben, akit érdekelni fog az életmódunk, hogy a Birodalom legtávolabbi erődjében létezett egy ember, aki a szíve mélyén nem volt barbár.” (200.)

sen csak annyit tesz, hogy az illendőség kedvéért a mészárszéket a piacról a külvárosba költözteti.

De a barbár lány története megidéz egy másik szöveget is, méghozzá Ruth, a moábi asszony bibliai történetét, ami azonban éppen azt fedi fel, hogy egység csakis akkor jöhet létre, ha egy kívülálló, egy idegen, egy valamin kívül rekedt az azonos részévé válik. A viszony épp fordított: Ruth megmosakszik, bekeni magát, és a takaró alá fekszik Boáz lábánál. A megismerés kudarca, hogy a bíró számára a barbár lány sebei, teste mindvégig felületként szolgál és nem a másakra is számító, a másoknak is helyet adó viszonyként, olyan jelek halmazaként, amiből meg lehet érteni a történetét.

A barbárokra várva ugyanakkor nagyon érzéki szöveg: a test igazsága áll szemben a történelemnek nevezett nagy elbeszélés igazságával: a földhöz tapasztott fül, a hőség, a por, a tajték, a füst, a félig cserzett bőr vagy a fáradt testek szagának igazságával. Az elbeszélő perspektivizmusa akkor a legizgalmasabb, amikor nem tudatos, hanem testi, amikor valóban azonosul mindazzal, ami körülveszi: űzött vad, sebesült csiga, kiéhezett állat a hátsó udvaron.

Coetzee bírója azonban csak ritkán mond le a történelmi rehabilitációról a test igazságának javára, ahogy Koestler Rubasovja is.

Ha a Coetzee-regény kapcsán *A fegyencgyarmatonra* hivatkoztunk, Rubasovnak joggal mondhatná *A Mester és Margarita* Jesua Ha-Nocrija, hogy: „Az igazság mindenekelőtt az, hogy tenéked, hégemón, fáj a fejed.” A megkérdőjelezhetetlen logika premisszáin túl ugyanis az első kihallgatástól a kivégzésig tartó fogfájás az egyetlen dolog, ami Rubasovra mint valódi, hús-vér emberre vonatkozik. Ahogy Pilátust a Jesuával való találkozás során mindvégig fejfájás gyötri, úgy Rubasov is kihallgatásai egész ideje alatt fájós fogát tapogatja, tetteinek ismertetését azzal a megjegyzéssel szakítja félbe és kéri a tárgyalás szüneteltetését, hogy elviselhetetlen fogfájás gyötri. Az „én”, az egyes szám első személy helyett álló „grammatikai fikció” felismerése is ott jelentkezik, ahol a fogfájás elindul: „ha megszólalt, Rubasov fogába mindig belenyilallt a fájdalom” (127.).

A fogfájás mellett ilyen eseményként a kivégzés, a halál tűnik fel, amely a mozgalomban nem misztérium, csupán logikus következmény, a politikai aktivitás megszűnése, a fizikai likvidálás technikai realitása minden intím-testi jelleg nélkül: ezzel állnak szemben a piéta összekulcsolt kezei és vékony karjai, ami a rabokéra emlékezteti Rubasovot, vagy Richard dadogása, a feláldozott Arlova melleinek formája, a szintén kivégzett Bogrov halál előtti vinnyogása vagy a kihallgatáson álló remegő, nyúlszájú Michael mint a

Rubasov logikájának megtestesült következménye, a kivégzés gondolatakor Rubasov eszébe ötlő vers, amely Krisztus lábait egy kökénybokorban fennakadt fehér őzbakhoz hasonlította. A forradalmi állam első elnöke, akit szintén kivégeztek, utolsó óráiban a körmét rágta, emlékszik vissza Rubasov: „Mert ugyan mit tud a történelem a körömrágásról?” (23.)

A néma fal absztrakt obszcenitásával szemben pedig, ami a foglyokat körülveszi, a kopogtatók szolidaritása és akusztikus láncba áll, amely előbb Bogrov, majd Rubasov útját követi a kivégzésig – ebben mutatkozik meg talán leginkább az igazság és az alany kapcsolata, a cellák egymástól elzárt lakóinak a hallgatás és a sötétség közepette felhangzó kopogtatásának újfajta akusztikus stafétájába: „A folyóson tompa, elfojtott dörömbölés hangja hangzott fel. Nem kopogtatás, nem is kalapálás; a férfiak, akik a 380-as-tól a 402-esig az akusztikus láncot alkották, és a zárkájuk ajtaja mögött most díszőrséget álltak, megtévesztő hasonlósággal utánozták a tompa, ünnepélyes dobpergés hangját, amit valahonnan a távolból sodor errefelé a szél.” (159.)

Ebben a kopogtatásban olyan szingularitás jön létre, amely egyetemesség tehető, valami olyasmi, amit az igazság egyetemes szingularitásaként (Badiou) írhatunk le, és aminek egyetemessége szemben áll a pártállami, tehát partikuláris törvénnyel és logikával. Rubasov kivégzése előtt éppen erre jut, amikor cáfolja a hibás tételt: „mely szerint az ember az egymillió egymillióval való osztásának a terméke, talán újfajta matematikát vezetnek majd be, amely a szorzáson alapul: a milliányi én szorzata hoz majd létre új egyiséget, ami már nem amorf tömeg lesz, hanem megőrzi én jellegét” (287.).

Tévedés, hogy Koestler Rubasovja szembeállítaná az egyént a közösséggel, csupán egy olyan közösséget vizionál, amelyben az egyén nem rendelődik alá teljesen ennek a közösségnek, ehelyett a milliányi én heterogenitását állítja az egységben.